ДУФЕНЮК О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1
*(Інститут з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету
внутрішніх справ)*

УДК 343.131
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.34

ДИСКУРС ЩОДО «РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАСИЛЬСТВА» ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ: СПРАВЕДЛИВА ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧИ БАЛАНСУВАННЯ ЗА МЕЖЕЮ ЗАКОНУ?

Одним із ключових елементів цивілізаційного розвитку демократій стало визнання непорушними фундаментальних прав та свобод людини, абсолютна заборона катувань та тортур. Проте сучасний світ постав перед обличчям нових викликів, пов'язаних із терористичними загрозами та організованою злочинністю, потребою забезпечення публічної безпеки. У цих умовах у науці та практиці посилюється небезпечна тенденція «раціоналізації насильства», тобто визнання допустимості насильства, як виняткового заходу, виправдання спричинення «дозованих» страждань особі з метою отримання важливої інформації для реалізації завдань кримінального провадження, врятування життя людей, попередження терористичних атак тощо. Мета статті – визначити ключові позиції та аргументи в академічних дебатах західної правової доктрини щодо потенційних ризиків ідеї «раціоналізації насильства» під час розслідування. Дослідження складається з двох частин. У першій частині розглянуто три основні підходи щодо «раціоналізації насильства», які існують в західній науці щодо питання допустимості «рятівних тортур», «превентивних тортур», «спеціальних технік допиту» в кримінальному провадженні. Друга частина презентує погляд на проблему крізь призму справи «Gäfgen v. *Germany*», яка викликала резонанс та новий виток дискусій в науковій доктрині. У висновках наголошується, що в той час, коли абсолютисти заперечують катування та тортури в стінах правоохоронних органів, консеквенціалісти формулюють раціональне виправдання «дозованого» насильства. Однак така політика відкриває двері для ескалації жорстокості спеціальних служб, не гарантує отримання достовірної інформації та, відповідно, успіх тактичних операцій. Як наслідок, це не сприятиме творенню безпечного середовища. Тож навіть в умовах сучасних викликів та загроз у кримінальному провадженні, у тому числі під час розслідування, має превалювати належна правова процедура.

Ключові слова: *кримінальне провадження, розслідування, фундаментальні права людини, раціоналізація насильства, тортури, спеціальні техніки допиту.*

Dufeniuk O. M. Discourse on "rationalization of violence" in investigation: a fair answer to challenges or balancing outside the law?

One of the key elements of the civilization development of democracies is the recognition of fundamental human rights and freedoms as inviolable, and the absolute prohibition of torture. However, the modern world is faced with

modern challenges (terrorist threats, organized crime, etc.), the need to ensure public safety is increasing. In these new conditions, a dangerous trend of "rationalization of violence" is growing in science and practice. This trend refers to the admission, as an exceptional measure, of causing "dosed" violent actions to a person in order to obtain important information for the purposes of criminal proceedings, saving people's lives, preventing terrorist attacks, etc. The purpose of the article is to clarify the key positions and arguments in the academic debate of the Western legal doctrine regarding the potential risks of the idea of "rationalization of violence" in the investigation. The study consists of two parts. The first part examines three main approaches that exist in Western science, which are related to the issue of admissibility of "preventive torture", "lifesaving torture", "special interrogation techniques" in criminal proceedings. The second part presents a view of the problem through the prism of the case *"Gäfgen v. Germany"*. This case caused a resonance and a new round of discussions in scientific doctrine. The conclusions emphasize that, at a time when absolutists deny torture, consequentialists formulate a rational justification for "dosed" violence, but such a policy opens the door to the escalation of brutality of special services, does not guarantee the finding of reliable information and, accordingly, the success of tactical operations. As a result, it will not contribute to public safety. So even in the face of modern challenges and threats, due process must prevail in criminal proceedings.

Key words: *criminal proceedings, investigation, fundamental human rights, rationalization of violence, torture, special interrogation techniques.*

Вступ. На перший погляд, постановка окресленого питання на порядку денному сьогодні видається дивною, з огляду на численні міжнародні акти та численні зусилля, спрямовані на абсолютну заборону катувань та тортур в стінах оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, спеціальних служб навіть для досягнення доброї мети. Здавалося б цивілізований світ поставив у цьому питанні крапку, однак виявилось, що їх насправді три, тому ця історія має продовження. Західні правники відзначають, що міжнародна система прав людини все ще діє більшою мірою «у риториці, ніж у практиці». І хоча уряди держав, як правило, визнають, що питання прав людини є важливим, проте вони можуть також стверджувати, що інші фактори мають більш важливе значення. ООН не має реального методу змусити уряди держав змінювати свою політику, а тільки може вказувати на недоліки держав, тим самим здійснюючи міжнародний тиск на уряди та примушуючи їх відповідати. Однак, якщо держава все ще послідовно відмовляється діяти відповідно до принципів прав людини, мало що можна зробити. Відтак основна складність із застосуванням Конвенції проти катувань полягає в тому, що «вона не має офіційних зубів» [1, с. 827].

Крім того, у сучасному європейському дискурсі про протидію злочинності мовиться про те, що «маятник занадто сильно розмахнувся у напрямку захисту міжнародних гарантій прав і свобод на шкоду суспільній безпеці» і сприймається як загроза посилення організованої злочинності та тероризму, що в сукупності з іншими чинниками створює перешкоди на шляху виконання договірних зобов'язань. У демократичних державах на нашому континенті, де ЄСПЛ функціонує через механізми переконання, спостерігається те, що фахівці називають «втомою з приводу постійної необхідності застосування зусиль для забезпечення повного виконання його вимог». Як результат, фундаментальні права, здається, дедалі частіше функціонують як мінімальні умови, яких потрібно дотримуватися, все рідше – як керівні принципи, якісне виконання яких є основою законодавства, політики і практики [2, с. 49].

Як наслідок, у світлі сучасних викликів протидії злочинності, у тому числі терористичним загрозам, поповнилась лава прихильників позиції про потенційну можливість, як вимушений захід, заподіяння «дозованих» страждань (негативні засоби) певним категоріям осіб в стінах спеціальних служб задля з'ясування важливої інформації для забезпечення безпеки, відновлення справедливості, рятування людей, звільнення заручників і т.д. Прак-

тика катувань та тортур не зникла повністю, а тільки опинилася «під плащем таємниці» в багатьох демократичних державах оскільки це дозволяє, по-перше, уникнути звинувачень у порушенні прав і свобод людини та політичних реакцій міжнародної спільноти; по-друге, запобігти втраті політичної легітимності в середині країни; по-третє, приховати випадки, коли «раціоналізація насильства» не дала бажаного результату та убезпечити службових осіб від відповідальності; по-четверте, застосовувати насильство для забезпечення соціального контролю [3, с. 30−32]. Зрештою, саме суспільство готове толерувати таку практику, про що свідчать дані численних досліджень та опитувань населення країн Європи та Північної Америки, де від третини до половини громадян допускають застосування тортур до терористів з метою «убезпечення» [4, с. 58].

Стаття є продовженням циклу публікацій, присвячених проблематиці балансу «мета − засоби» у кримінальному провадженні. Цього разу робиться акцент на західній правовій доктрині в частині аргументації «за» і «проти» допустимості завдання «дозованих» страждань затриманому, підозрюваному, обвинуваченому задля досягнення мети викриття співучасників злочину, встановлення місця знаходження доказів, врятування життя, протидії тероризму тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема насильства в правоохоронних органах ставала предметом не одного дослідження українських вчених (Н. Ахтирська [5], Т. Грибова та К. Кармазіна [6], І. Дерев'янко та А. Дерев'янко [7], В. Долежан [8], К. Легких [9], П. Пушкар [10] та багато ін.). Однак наукових праць, які б презентували огляд позицій зарубіжних вчених на окреслене питання, вкрай мало. Відтак для розширення правового світогляду, аналізу аргументації та перспектив «виправдання» тортур у демократичному суспільстві, вивчення потенційних ризиків застосування «спеціальних» методів розслідування вбачається необхідним проведення такого дослідження. При цьому джерельну основу наукової розвідки складатимуть публікації таких представників західної доктрини як Дж. Петер (J. Peter) [3], С. Грір (S. Greer) [11; 12], О. Грос (O. Gross) [13; 14], Л. Хаджар (L. Hajjar) [15], А. Каллен (A. Cullen) [16], Н. Мавронікола (N. Mavronicola) [17; 18], Р. Морган (R. Morgan) та М. Еванс (M. Evans) [19] та ін.

Постановка завдання. Мета статті − визначити ключові позиції та аргументи в академічних дебатах західної правової доктрини щодо потенційних ризиків ідеї «раціоналізації насильства» під час розслідування. «Раціоналізацією насильства» в контексті цієї статті вважатимемо позицію раціонального обґрунтування допустимості таких методів впливу на затриманого, підозрюваного, обвинуваченого, які завдають обмеженого фізичного болю, страждання, є погрозами та залякуваннями з метою встановлення обставин, отримання доказів, які мають значення для кримінального провадження. Йдеться про так звані «спеціальні техніки допиту» [4, с. 66], «профілактичні тортури» [13, с. 5], «рятівні катування» (нім. *rettungsfolter*; анг. *lifesaving torture*) [20, с. 11] і навіть дискурс про необхідність впровадження інституційних механізмів «ліцензування тортур в умовах екзистенційних загроз» [3, с. 19, 53−82].

Результати дослідження. Три концептуальні підходи – три системи балансування цінностей. Про активізацію дискусій у цьому напрямку та глобалізацію проблеми свідчать численні дослідження вчених з різних куточків світу, які сигналізують про існування таких практик та пов'язаних з ними юридичних, етичних та інших питань. Зокрема, тривають дебати щодо допустимості службової непокори, коли не зважаючи на абсолютну заборону катувань можуть виявитися такі «катастрофічні справи», в рамках яких співробітник спеціальних служб готовий піти на цей крок і понести персонально юридичні наслідки [13, с. 17; 14]; «поганих тортур» та «добрих тортур», або чи може державний службовець уникнути покарання через застосування насильства до підозрюваного заради мети врятування життя заручника [21]; питання кореляції політичної нестабільності, макроекономічної структури країни та державного терору проти реальних або прогнозованих загроз [22] і т. д.

Аргументацію існуючих сьогодні в академічних колах типових двох полярних позицій коротко узагальнив О. Грос. Абсолютисти вважають, що катування за своєю суттю є непра-

вильним. Це зло, яке жодним чином не можна виправдати. По-перше, воно порушує фізичну та психічну цілісність особи, заперечує її автономію та посягає на людську гідність, зводить особу до рівня простого об'єкта (тіла), з якого слід витягувати інформацію у той спосіб, що може суперечити її переконанням, цінностям та інтересам. По-друге, катування є неправильним через його «розбещувальний вплив на самих катів». Щодо балансування в кожному конкретному випадку (наприклад, у сценарії «цокаючої» бомби, коли катування терориста, який заклав вибухівку сповільненої дії, може врятувати життя багатьох осіб), то правильно відкалібрований аналіз соціальних втрат і вигод повинен завжди приводити до одного і того ж висновку: катування не можна допускати незалежно від конкретного контексту. Навіть спроба вести раціональну бесіду про тортури може вважатися неправильною, оскільки це може підірвати прихильність до загальної абсолютної заборони [13, с. 1–2, 8].

Опоненти абсолютистів, консеквенціоналісти, вважають вище описану позицію утопічною, наївною чи навіть відверто лицемірною. Вони наполягають на застосуванні підходу «умовної заборони» шляхом співставлення соціальних втрат та вигод у кожному конкретному випадку, вважаючи, що найбільш важливе значення має саме результат. Вони доводять, що принаймні в деяких випадках соціальні блага від тортур перевищують соціальні витрати, пов'язані з такою практикою. Необхідно тільки визначити масштаб загроз для суспільства (наприклад, сценарій ядерної загрози у мегаполісі або інших «катастрофічних справ»), при яких констатується винятковість обставин для допустимості спричинення страждань підозрюваному; розробити бар'єри, що убезпечують проти зловживань. Моральний аргумент абсолютистів розбивається через еквівалентну силу моральної дилеми, що полягає у необхідності захисту конкурентних фундаментальних цінностей в екстремальних умовах. Так, наприклад, коли вибір здійснюється між фізичною цілісністю та гідністю підозрюваного терориста, з одного боку, та життям великої кількості невинних осіб, з іншого боку, абсолютна заборона катувань не може бути морально захищеною. Така заборона в рамках надзвичайних справ ставить нас перед трагічним вибором [13, с. 3−5, 32].

Сам О. Грос є апологетом третього підходу, згідно з яким абсолютна заборона катувань має сенс, але й допустимими він вважає «превентивні тортурні допити» (*preventive interrogational torture*), які релевантні тільки в тих випадках, коли такі дії можуть попередити виникнення небезпеки (наприклад, відвернути терористичну загрозу), але в жодному разі не є допустимими для з'ясування інформації про минулу подію злочину або покарання особи *post factum* [13, с. 5−6].

Цікавими є морально-прагматичні міркування О. Гроса, сформульовані на основі концепції М. Вальцера. Зіткнувшись із сценарієм закладеної вибухівки, моральна людина, яка не є політичним лідером, а тому не несе тягаря фактичного прийняття рішень, відмовляється діяти аморально і сприймає абсолютистську перспективу. Вона тримала б «руки в чистоті». Державна службова особа, яка є аморальною, просто робить вигляд, що її руки є чистими (наприклад, вдаючись до тортурних допитів, заперечує такий факт). Моральна службова особа вчинила б правильно, тобто застосовувала б певну міру жорстокості, щоб врятувати невинні життя, і одночасно відкрито визнала б, що такі дії є морально неправильні, тобто її «руки справді брудні». О. Грос називає такий механізм позаправових дій демонстрацією офіційної непокори, вихід за межі правового порядку для нейтралізації загроз. Такий підхід обґрунтовується двома чинниками: по-перше, надзвичайно складно нормативно визначити виняткові справи, межі та підстави допустимої легальної жорстокості, а по-друге, робити це небезпечно з точки зору можливості маніпуляцій та зловживань. Відтак, залишається можливим варіант, коли існує офіційно заборона катувань та тортур, а суб'єкт владних повноважень сам приймає рішення і несе відповідальність [13, с. 15, 18].

Отже, говорити про тортури − це не просто говорити про біль, а вступати в складний дискурс моралі, законності та політики [15, с. 312]. У наукових дебатах лунає критика зусиль міжнародної спільноти. А. Каллен вважає, що норма заборони катувань, тортур та нелюдського поводження у міжнародному праві має суттєві вади, зокрема її формулювання є не досить зрозумілим, надто обмеженим за змістом та не охоплює більш «тонкі» методи

таких дій, у тому числі сучасні фармакологічні та психологічні засоби. А. Каллен наполягає на застосуванні більш гнучкого підходу до визначення поняття катувань, тортур та нелюдського поводження і розширення його змісту [16, с. 17]. Серед аргументів вченого є необхідність врахування, що неможливо чітко визначити рівень інтенсивності страждань без апелювання до досвіду конкретної особи, адже в кожного є свій поріг болю. Тож використання об'єктивних критеріїв при оцінці такого жорстокого поводження не враховує, що біль та страждання є суб'єктивними [16, с. 33].

Аналогічно до позиції А. Каллена висловлюється М. Зекія, суддя ЄСПЛ, який додав окрему думку у справі Ірландія проти Сполученого Королівства («*Ireland v. United Kingdom*»). Суд визначив, що застосування п'яти технік «поглибленого допиту» (тримання затриманих у «стресовій позі», одягання на голову темних мішків, тривалий вплив шуму, деривація сну та харчова дієта), хоч і є нелюдським та принизливим, однак не є катуванням та тортурами, оскільки засоби впливу на затриманих осіб не були достатньо важкими та інтенсивними [23]. Натомість М. Зекія не поділяє позицію, що надзвичайна інтенсивність фізичних або психічних страждань є необхідною умовою, щоб випадки жорстокого поводження становили катування у сенсі ст. 3 Конвенції. Вказана тактика допиту спричинила, якщо не фактичне тілесне ушкодження, то щонайменше сильні фізичні та психічні страждання особам, а також призвели до гострих психічних розладів під час допиту. До того ж все це тривало безперервно протягом декількох днів. Відтак слід враховувати всі обставини, наявні докази та матеріали, для того, щоб стверджувати чи досягло в конкретному випадку нелюдське жорстоке поводження ступеня тортур [24].

Аргументи «за» і «проти» «раціоналізації насильства» у світлі справи «*Gäfgen* v. *Germany*». Іншим ілюстративним прикладом є унікальна справа «Gäfgen v. *Germany*», в якій було встановлено наступне: М. Гефген, студент юридичного факультету, вирішив з корисливих мотивів викрасти одинадцятилітнього Якоба фон Метцлера, сина одного з відомих банкірів Франкфурту-на-Майні, та отримати викуп. Реалізуючи свій умисел, він заманив хлопчика до своєї квартири, де вбив його. Далі М. Гефген у багажнику свого транспортного засобу вивіз тіло та приховав біля озера, однак продовжив вимагати у батьків гроші, після передачі яких був затриманий. На перших допитах затриманий давав суперечливі показання, часто змінював історію подій, заперечував участь у викраденні, стверджуючи, що був тільки кур'єром. Припускаючи, що Якоб живий, може бути у небезпеці і є лише кілька годин, аби його врятувати, старший поліцейський В. Дашнер наказав підлеглому офіцеру під час допиту, що проходив в атмосфері підвищеної напруги та емоцій, погрожувати М. Гефгену тортурами, насильством і, якщо потрібно, їх застосувати, якщо він не розкриє місцеперебування Якоба. Через десять хвилин, капітулюючи перед погрозами, М. Гефген повідомив поліції, де знаходиться тіло Якоба, показав місце, де були виявлені сліди шин, що відповідають шинам його автомобіля, і відбитки взуття, що також відповідали його взуттю. На зворотному шляху до поліцейського відділку М. Гефген зізнався, що вбив Якоба, а потім показав місця, де було вилучено частину одягу Якоба та інші речові докази. Згодом свою провину він визнав у відкритому засіданні в суді [25].

М. Гефгена було засуджено за викрадення та вбивство дитини до довічного ув'язнення, яке він відбуває досі. М. Гефген поскаржився до ЄСПЛ через порушення ст. 3 та ст. 6 Конвенції, в результаті чого було констатовано порушення прав через погрози катуванням та тортурами, але відхилено звинувачення у порушенні права на справедливий суд. Хоча докази отримані в результаті застосування погроз були визнані недопустимими, достатньою виявилась сукупність інших доказів, які лягли в основу обвинувального вироку. В окремому провадженні працівники поліції, відповідальні за погрози тортур та катувань, також були засуджені, але отримали мінімальне покарання замість максимального п'ятирічного ув'язнення.

Рішення ЄСПЛ викликало дискусію у наукових колах. Прихильники поміркованого підходу звинувачують абсолютистів у тому, що останні більше дбають про «святість» прав терориста, аніж про цінність прав невинних жертв злочину [15, с. 313]. Між цією історією знову ж таки проводять паралель з умовним сценарієм закладеної вибухівки, коли катування

одного дозволить у цій ситуації врятувати тисячі інших життів. Дж. Петер відверто критикує такі спроби вивчення ситуації на прикладі гіпотетичних, абстрактних, рідкісних та малоймовірних випадків морального вибору. Висловлюючи скептицизм до аргументів прихильників умовної заборони катувань, він звертає увагу, що здатність катування забезпечити пізнавальну впевненість у достовірності, надійності фактів є сумнівною. Проблема потенційних катів полягає в тому, що їхні дії ґрунтуються на гносеологічних припущеннях, а отримання очікуваної інформації є тільки питанням удачі, а не щось таке, що можна надійно передбачити [3, с. 16, 18, 21]. Справа М. Гефгена показує, що ані погрози тортурами, ані їх застосування ніяк не могли б допомогти поліції врятувати життя Якоба, який був вже мертвий в момент проведення процесуальних дій. Разом з тим, тортури настільки глибоко порушують сутність автономії та людської гідності, що ніколи не можуть бути виправдані [25].

Парадокс Гефгена полягає в тому, що якщо погрози тортурами становлять нелюдське поводження, то й ляпас неповнолітньому затриманому роздратованим поліцейським *Буїд проти Бельгії* (*Bouyid v. Belgium*) тим більше має визнаватися порушенням ст. 3 Конвенції. З одного боку, у справі Буїд значно більше підстав так вважати, ніж у справі Гефгена, але чи йдеться тут про перевищення «мінімального рівня жорстокості»? Розбіжності міркувань існують не тільки в академічних колах, але й у складі Великої Палати ЄСПЛ [17]. Ті, хто не погодилися з таким рішенням, висловлюють занепокоєння, що такий підхід «може нав'язати нереальний стандарт, зробивши безглуздою вимогу щодо мінімального рівня суворості щодо актів насильства з боку правоохоронних органів», та аргументують, що надмірно високий стандарт не демонструє належної оцінки труднощів, з якими має справу поліція в реальних життєвих ситуаціях [18, с. 17].

Тут доречно згадати схожі підстави для критики урядами окремих європейських держав абсолютизації стандартів прав затриманого (інформування зацікавлених осіб, доступ до захисника і т.д.) як запобіжних механізмів протидії катуванням та тортурам. За словами експертів Р. Моргана та М. Еванса, такі вимоги розглядаються як серйозне втручання в автономію поліції та підрив її здатності продовжувати свою роботу, особливо стосовно серйозних злочинів, а тому країни вдаються до розширення повноважень поліції та передбачають періоди, протягом яких ці права можуть бути тимчасово обмежені, відкладено їх реалізацію через необхідність протидії актуальним загрозам [19, с. 18].

У публічних дискусіях щодо перегляду параметру абсолютної заборони катувань С. Грір звертає увагу, що у справі «Gäfgen v. Germany» йдеться про конкуренцію прав потерпілого і прав підозрюваного. Більшість Великої палати ЄСПЛ вважали, що за такі порушення поліцейських завжди слід суворо карати, навіть якщо їх мотивує невідкладний імператив порятунку викраденої дитини. Однак судді знехтували центральну основоположну дилему: як вирішувати конфлікт між двома конкуруючими цінностями того самого «абсолютного» права людини? С. Грір наголошує, що в таких ситуаціях суди мають робити моральний, а не юридичний вибір. Іншої альтернативи не існує [11, с. 67].

Всупереч позиції ЄСПЛ та багатьом коментаторам вказаного рішення вчений наводить наступні аргументи: по-перше, страждання, завдані жертві внаслідок викрадення, швидше за все, будуть значно серйознішими, ніж ті, що заподіяні підозрюваному викрадачеві через загрозу тортур (у цій справі таке поводження триває лише 10 хвилин і, очевидно, що не має стійких наслідків); по-друге, підозрюваний не наводив жодних розумних сумнівів та жодних доказів для виправдання себе, що робить його «творцем», а не просто учасником цієї кризової ситуації, з якої випливає моральна дилема; по-третє, якщо злочинець захоплює заручника, не вбиваючи його, то згідно з міжнародним законодавством про права людини цілком узгоджується операція знешкодження (вбивство) поліцією злочинця, якщо це єдиний спосіб порятунку [12, с. 5].

Отже, якщо на перший план поставити право потерпілого на захист від нелюдського поводження чи катування, спричинене кривдником, якщо врахувати, що поліції було відомо поза розумним сумнівом про причетність підозрюваного до викрадення, не було підстав вважати, що дитина була вже мертвою на момент допиту підозрюваного, а також існували

переконливі докази, що підозрюваному відоме місце перебування потерпілого − стає очевидним інший бік справи: всі життєздатні способи порятунку були випробувані та зазнали невдачі, тому залишався тільки останній спосіб, спосіб тиску. Виникає ситуація «морального вибору». Таким чином, теорія абсолютної заборони катування як засіб захисту прав людини (підозрюваного) є «провальною» саме через необхідність захисту прав людини (потерпілого) [12, с. 5−7].

Така аргументація підживлює суперечливі тенденції визнання допустимості застосування тортур в рамках кримінального процесу як виняткового засобу отримання зізнань чи іншої інформації про кримінальне правопорушення, що дає *carte blanche* правоохоронним органам. Як вдало зазначає Дж. Петер, можна уявити рідкісні тортури, але не можна уявити інституціоналізацію рідкісних тортур. Ба більше, аргумент «меншого зла» та презумпція ефективності «рятівних тортур», зазнає невдачі, якщо глянути на реальну практику [3, с. 16, 22, 67]. Аналогічно Л. Хаджар підкреслює, політика катувань генерувала величезну кількість неправдивої та марної інформації, що спричиняла марну трату дорогоцінного часу та ресурсів. При цьому жоден сучасний режим або суспільство не стало більш безпечними в результаті застосування тортур [15, с. 336].

Висновки. Проведене дослідження продемонструвало, що тематика «раціоналізації насильства» у кримінальному провадженні сьогодні є актуальною, важливою, дискусійною та складною. Попри існування на офіційному рівні заборони тортур та катувань під час розслідування, існує паралельний світ практики, в якому «дозоване» насильство маскується спеціальними техніками допиту. У західні правовій доктрині (1) абсолютисти продовжують заперечувати допустимість катувань та тортур; (2) консеквенціоналісти, пропонують більш реально ставитися до життя та наголошують, що має значення результат (очікувані наслідки) і ті соціальні блага, які можна здобути (врятувати людей, викрити злочинців-співучасників, виявити місце приховування доказів тощо), а тому насильство, як крайній засіб, може мати раціональне обґрунтування, адже йдеться про моральну дилему, що полягає у необхідності захисту конкурентних фундаментальних цінностей в екстремальних умовах; (3) прихильники третього підходу балансують між першими і другими, одночасно підтримуючи і заборону катувань, і допустимість «превентивних тортур».

Домінантним все ж є розуміння, що хоча потреба задовольнити очікувані запити суспільства на формування безпечного середовища, прагнення врятувати чиєсь життя, протидіяти тероризму тощо, з одного боку, в очах прихильників має раціональне обґрунтування «дозованого» насильства, однак, з іншого – відкриває двері для ескалації жорстокості спеціальних служб, не гарантує отримання достовірної інформації, а відтак й успіх тактичних операцій, що в підсумку не зробить середовище більш безпечним. Тож навіть перед обличчям сучасних викликів та загроз у кримінальному провадженні має превалювати належна правова процедура.

Список використаних джерел:

1. McQuigg R. How Effective is the United Nations Committee Against Torture? *The European Journal of International Law.* 2011. Vol. 22 (3). P. 813−828. DOI: 10.1093/ejil/chr048.

2. Brants C., Franken S. The protection of fundamental human rights in criminal process. General report. *Utrecht Law Review*. 2009. Vol. 5 (2). P. 7–65. DOI: http://doi.org/10.18352/ulr.102.

3. Peter J. St. Can Torture Ever Be Justified for a Democracy? A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Department of Philosophy. Toronto : University of Victoria, 2013. 87 p.

4. Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» сучасного суспільства: передумови і поширеність тортур у XXI столітті та політика протидії тортурам. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 58−97.

5. Ахтирська Н. Абсолютна заборона катувань як умова справедливого судочинства. *Віче*. 2011. № 22. С. 8−11.

6. Грибова Т. Л., Кармазіна К. Ю. Запобігання тортурам: національний превентивний механізм в Україні та окремих державах-членах ради Європи. *Правова держава.* 2020. № 40. С. 10−17.

7. Дерев'янко І., Дерев'янко А. Актуальні питання оптимізації національного законодавства у сфері протидії катуванню та тортурам під час кримінального провадження. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2. Vyd. 2. S. 305−309.

8. Долежан В. В. Запобігання жорстокому поводженню із затриманими з боку представників правоохоронних органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2011. № 2. С. 76−80.

9. Легких К. В. Катування: чи є зміни на краще у зв'язку з прийняттям нового КПК України. *Вісник Академії адвокатури України.* 2012. Ч. 3. С. 127−131.

10. Пушкар П. В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. *Європейський суд з прав людини. Судова практика*. С. 55−113. URL: http://aau.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf.

11. Greer S. Should police threats to torture suspects always be severely punished? Reflections on the Gäfgen case. *Human Rights Law Review*. 2011. Vol. 11(1). P. 67−89.

12. Greer S. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law*? Human Rights Law Review*. 2015. Vol. 30. P. 1–37. DOI:10.1093/hrlr/ngu035.

13. Gross O. The Prohibition on Torture and the Limits of the Law. In *Torture: A Collection.* S. Levinson (ed.). Oxford University Press, 2004. P. 1−32.

14. Gross O. Torture and an Ethics of Responsibility. *Law, culture and the humanities*. 2007. Vol. 3 (1). P. 35−54.

15. Hajjar L. Does Torture Work? A Sociolegal Assessment of the Practice in Historical and Global Perspective. *Annual Review of Law and Social Science.* 2009. Vol. 5. P. 311−345. DOI: 10.1146/annurev.lawsocsci.093008.131501.

16. Cullen A. Defining Torture In International Law: A Critique Of The Concept Employed By The European Court Of Human Rights. *California Western International Law Journal*. 2003. Vol. 34. P. 29−46.

17. Mavronicola N. Bouyid v Belgium: The „Minimum Level of Severity" and Human Dignity's Role in Article 3 ECHR. *Human Rights Law Review.* 2020. Vol. 1. P. 105−124. DOI: 10.1163/26663236-00101009.

18. Mavronicola N. Is the Prohibition Against Torture and Cruel, Inhuman and Degrading Treatment Absolute in International Human Rights Law? A Reply to Steven Greer. *Human Rights Law Review*. 2017. Vol. 17 (3). P. 479–498. DOI: 10.1093/hrlr/ngx019.

19. Morgan R., Evans M. D. The Prevention of Torture in Europe. The CPT's Standards on Police and Pre-trial Custody. Geneva : Council of Europe, 2001. 42 p.

20. Krey V., Roggenfelder T., Klein J. N., Staudacher P. Interrogational Torture in Criminal Proceedings. *Reflections on Legal History*. 2014. Vol. 1. P. 1−44.

21. Jessberger F. Bad Torture − Good Torture? What International Criminal Lawyers May Learn from the Recent Trial of Police Officers in Germany. Journal of International Criminal Justice. 2005. Vol. 3. Issue 5. P. 1059–1073. DOI: https://doi.org/10.1093/jicj/mqi076.

22. Cohen I. M., Corrado R. R. State torture in the contemporary world. *International Journal of Comparative Sociology*. 2005. Vol. 46 (1−2). P. 103−131.

23. Case of Ireland V. The United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights, 18 January 1978. (Application no. 5310/71) URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506 (date of access: 23.07.2021).

24. Separate Opinion Of Judge Zekia. Case of Ireland V. The United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights, 18 January 1978. (Application no. 5310/71) http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506 (date of access: 23.07.2021).

25. Smet S. Gäfgen v. Germany: threat of torture to save a life? *Strasbourg Observers*. 2010. URL: https://strasbourgobservers.com/2010/07/06/389/.